

DUES NOTES BREUS DE TOPONÍMIA VALENCIANA: PENYAGOLOSA, LES USERES*

EMILIO NIETO BALLESTER

emilio.nieto@uam.es

Universidad Autónoma de Madrid

Resum. Aquest treball estudia dos topònims castellanencs, *Penyagolosa* i *Les Useres* que no han rebut encara, segons ens sembla, una explicació sencera ment versemblant. Al nostre parer, *Penyagolosa* ofereix com a segon element del compost una forma -*golosa*, que ha d'ésser explicada com a resultat del llat. *closa* o *clusa*, “tancada” (pels cingles o barrancs, o també potser per la vegetació). D'altra banda, *Les Useres* pot ésser tot simplement el desenvolupament del llat. *iusaria*, “de baix”, ell mateix provinent del llat. *deorsum*. Ambdues hipòtesis tenen l'avantatge de no proposar cap mot d'asterisc i d'inserir els nostres topònims dins una sèrie molt ampla i ben coneguda arreu d'Espanya i de la Romània sencera.

Paraules clau: onomàstica, toponímia, etimologia.

Abstract. **Two brief notes on Valencian toponyms.** This paper aims to study two place-names from Castelló de la Plana (Comunitat Valenciana, Spain): *Penyagolosa* and *Les Useres*. In our view neither of them has yet been satisfactorily explained. In our opinion the origin of -*golosa* is the lat. *closa* or *clusa*, “closed” (by precipices or perhaps by vegetation). On the other hand the development of late lat. *iusaria*, “low” can explain *Les Useres*. Both hypotheses have a clear advantage: they do not propose any unattested word and they relate our names with others belonging to a very well-known group of place-names from Spain and the whole of Romania.

Key words: onomastics, place-names, etymology.

*Aquest treball ha estat fet com a part del projecte d'investigació PB 96-0045. Volem agrair ací els companys E. Casanova (Departament de Filologia Catalana, Universitat de València) i J. Pérez i Durà (Departament de Filologia Clàssica, Universitat de València) llur amabilitat en haver posat a la meua disposició publicacions a les quals no tenia fàcil accés.

1

La publicació del vuitè i darrer volum de l' *Onomasticon Cataloniae* (*OC*) de l'insigne lingüista en Joan Coromines ha suposat sens dubte un fet d'una importància cabdal per l'estudi de la llengua i cultura de les terres de parla catalana. Al nostre parer, aquesta obra ha donat a l'estudi de l'onomàstica una eina de vàlua inestimable. Com que sembla que el millor homenatge que hom pot fer a aquesta obra gegantina és utilitzar-la i buscar de millorar-la en allò que sigui possible, el propòsit d'aquest treball és estudiar dos topònims castellanencs que, segons em sembla, han rebut al *OC* una explicació que no és sencera ment versemblant o, si així es prefereix, el de proposar dues noves hipòtesis sobre dos topònims castellonecs que ens semblen més acceptables que no les que podem trobar al *OC*.

2

El *Penyagolosa* és, potser no calgui dir-ho, el puig més alt de tot el País Valencià. S'aixeca a l'interior de l'actual província de Castelló de la Plana, no massa lluny del límit històric entre les dues llengües ¹. En allò que fa a la història lingüística més recent del seu terreny, podem dir que és tracta d'un territori força divers, on s'ha esdevingut de segles ençà una veritable fusió i acumulació de llengües: deixant de banda l'antic ibèric, al llatí tardà va succeir (que no pas substituir sencera ment) l'àrab, i a aquest el català i l'aragonès. Les peripècies històriques dels darrers segles han afegit una onada castellanitzant que avui per avui amenaça aquesta naturalesa lingüística plural. La toponímia, no cal dir-ho, és un mirall perfecte d'aquesta història.

2.1

La documentació més antiga del topònim és de l'any 1203 ², on apareix ja com *Penna Golosa*, una forma en tot igual a l'actual. Les documentacions posteriors no són distintes, tret de detalls gràfics sense gaire interès. La pronunciació local és constant i assegura la presència de /z/. El primer element del compost és diàfan: la qüestió tèrbola és el segon ³. Com era esperable,

¹Per referències culturals al massís, vegi's Pitarch [15].

²Detalls sobre aquesta documentació a l' *OC*. Hom pot consultar també l'apèndix 4. *Documents* al treball de Pitarch amb documentació dels anys 1213, 1243, 1251 i 1252.

³No coneixem cap altre topònim igual en tot. Sí que n'hi ha molts que ofereixen només una forma igual a la del segon element de *Penyagolosa*. Així podem citar-ne entre d'altres

aquest n'ha rebut molts, d'aclariments, que, encara a risc de deturpar una mica, podem resumir com segueix:

2.1.1

Es tracta d'un nom d'origen llatí a partir de *pinna* **aquilosa*, és a dir, “la penya de les àguiles”. Aquesta hipòtesi, d'en Coromines [4, v. 6, p. 431], comporta una evolució fonètica de **aquilosa* fins a **acolosa* que no és inversemblant en termes de fonètica històrica catalana, puix que com assenyala Coromines no és tasca difícil d'afegir exemples comparables del tipus *sango-nera*, *engonal*, *enconar*, etc. L'imatge toponímica és freqüent una mica a tot arreu i s'escau molt bé amb la presència real d'aquestes aus, ara o en una data més o menys reculada⁴.

2.1.2

El mateix Coromines [5, vol. 6, p. 192–193], una mica dubtós davant les crítiques rebudes per la seva primera hipòtesi, en proposa una de nova cercant d'albirar al nostre topònim una hipotètica *pinna* **pegolosa*, que s'hauria contret poc menys que forçosament en *Penyagolosa* per haplologia. El significat fóra així, “penya abundant en pega, en pregunta”. Un cop més assenyalem que l'imatge toponímica és possible i versemblant. Tothom coneix molts topònims que ens parlen de la presència de pega o de pins de reïna en un lloc donat⁵.

casos com *Golosa* (Arjona, Jaén), *Golosilla* (Fuente del Rey, Jaén), *Golosina* (La Iruela, Jaén), *Arroyo de la Golosa* (Berninches, Guadalajara), *Casa de la Golosilla* (Herrera del Duque, Badajoz), *El Goloso* (Madrid), etc. No ens sembla massa raonable cercar d'oferir una explicació comuna i la mateixa per a tots aquests topònims i el nostre *Penyagolosa*. Si considerem que en cap d'aquests casos figura el substantiu que és adjectivat, no pot excloure's que siguin simplement l'adjectiu castellà *goloso*, *golosa* que, en principi, aplicat a *penya* pareix absurd.

⁴La referència toponímica a la presència d'animals a penyes és freqüent. Podem citar-ne entre d'altres: *Penàguila* (Alacant), *Penáguila* (Maderuelo, Segovia), *La Peña del Águila* (Villar del Rey, Badajoz), *Peñaovejera* (Ribera del Fresno, Badajoz), *Peñalcuervo* (Pradels, Segovia), *Peñacabrera* (Migueláñez, Segovia), *Peña Sierpes* (Aroche, Huelva), *Peñacitores* (San Ildefonso, Segovia) <lat. **acceptores*, “astors”, cast. *azores*, *Peña El Búho* (Valdeobispo, Cáceres), *Peña del Cuco* (Marchagaz, Cáceres), etc.

⁵És fàcil de citar-ne mants, com són ara *Peguera* (Mallorca), *Peguera del Madroño* (Jaén), *Peguera* (Moratalla, Múrcia), *Peguerinos* (Ávila), etc.

2.1.3

Una tercera hipòtesi, de Pitarch [15], proposa com a alternativa a la primera hipòtesi de Coromines, un suposat ètim llatí *pinna* **lucosa*, on **lucosa* ⁶ és un adjectiu abundancial-col·lectiu en *-osus* a partir de *lucus*, “bosc”. És *lucus* un mot plenament llatí, molt conegut i que, a despit de la seva pràctica desaparició de les tres llengües romàniques espanyoles, ha deixat moltes romanalles a tot arreu d’Espanya⁷. Podem citar-ne entre d’altres noms com són ara *Lugo*, *Luque* (Córdoba), *Luco de Jiloca* (Calamocha, Terol), *Luco* (Ambel, Saragossa), etc.⁸. La hipòtesi, molt raonable en allò que fa a la significació, implica en fonètica una evolució de /u:/ > /o/ i metàtesi sil·làbica: **lucosa* > **locosa* > **logosa* > *golosa*.

2.1.4

En últim lloc no volem preterir unes altres hipòtesis que gosarem definir com a “prelingüístiques” i que apareixen a l’obra d’Escolano i a la de Cavanilles⁹. El primer va proposar el que era més evident a un primer cop d’ull: - *golosa* és el que sembla, un derivat de *gola*, fent referència a que el cim vol empassar-se el cel o bé a que tots el botànics hi van per arplegar herbes medicinals. El segon, que ha gaudit de prou èxit, vol veure en el nostre nom una variant de *colós*. El nom hauria estat degut, és clar, a les proporcions del puig. Doncs, *pinna* **colosa*, “la penya gegantina”, hauria donat *Penyagolosa*.

2.2

Com ja hem assenyalat abans, som de l’opinió que cap d’aquestes hipòtesis està lliure d’importants entrebancs. Una hipòtesi etimològica toponímica ha de ser versemblant en la fonètica, en la morfologia i en el significat. Així, doncs, podem dividir les notes crítiques en tres apartats:

⁶Cal posar l’asterisc malgrat que al treball de Pitarch figuri sense.

⁷El terme ha desaparegut de pràcticament tota la Romània, però és força notable la seva presència en la toponímia basca. Per més detalls sobre la qüestió, Michelena [10, p. 123].

⁸En allò que fa a la presència de molts topònims mallorquins en *Lluc* - del tipus *Lluçalcari*, *Lluçaquelba*, *Llucasaldent*, etc., (v. *OC* [5, vol. 1, p. 188-190]).

⁹Per detalls d’aquestes obres v. *OC* [5, vol. 6, p. 192-193], Pitarch [15].

2.2.1

En allò que fa la fonètica les dues hipòtesis de Coromines són totalment versemblants, malgrat que calgui dir que l'evolució del tipus *sangonera* és, en principi, catalana, i no podem estar absolutament segurs de que el topònim *Penyagolosa* sigui català parlant estrictament. Si el topònim fóra català hom trobaria d'altres semblants o iguals a la toponímia del Principat o de les terres del Sud conquerides, i això no és el cas. La hipòtesi de Pitarch és clar que és poc convincent pel costat de la fonètica: tot i que l'evolució de /u/ > /o/ no és absolutament impossible si suposem, com sembla possible i àdhuc versemblant, que el topònim és mossàrab, la metàtesi ens pareix no gens clara i, sobre tot, un xic artificiosa i sense paral·lel exacte.

2.2.2

En termes morfològics cal acollir les dues hipòtesis de Coromines fredament. És evident que **aquilosa* no existeix enlloc¹⁰, com tampoc existeix **pegolosa*, i això és ver per bé que efectivament les imatges es repeteixen desenes o centenars de vegades a tota la Romània. No és massa agosarat de sospitar que els adjectius han estat creats per l'autor per comprendre el topònim. És clar que açò no vol dir que la hipòtesi sigui impossible, però tothom pot estar d'acord que una hipòtesi que no impliqui mots d'asterisc és sempre preferible. El mateix podem dir potser de **lucosa* que tampoc no existeix amb seguretat enlloc¹¹ i de **colosa*, hipotètic femení del substantiu *colós* que sempre ha

¹⁰Voldriem, nogensmenys, assenyalar ací d'altres casos força pareguts del tipus *Peña-lobosa* (Castuera, Badajoz), *Cabeza Lobosa* (Bustarviejo, Madrid), amb un segon element *lobosa* del qual ningú no pot dubtar i que és raríssim.

¹¹En Coromines és ací massa sever en les seves crítiques. No podem admetre que sigui poc menys que un disbarat proposar un adjectiu **lucosa* i en canvi sigui molt versemblant **aquilosa*. Ambdós, si han existit, han estat formats de la mateixa manera i no copsem la raó de la versemblança de l'un i la impossibilitat de l'altre. Per afegitó, volem afirmar que la inexistència de **lucosa* no és gaire segura, puix, al menys nosaltres, podem assenyalar un topònim desconegut, segons sembla, d'en Coromines i d'en Pitarch, *Barranco de la Lucosa* (Aguilar de Alfambra, Terol). L'absència de sonorització de la velar intervocàlica no és naturalment cap problema en un ambient mossàrab, com és sens dubte Terol. No podem dir que *La Lucosa* tingui com a ètim un adjectiu llatí en *-osus* format a partir de *lucus*, "bosc", però tampoc sembla massa raonable rebutjar-lo. Sigui com sigui, noti's el manteniment de /u/ i l'absència de metàtesi. En aquest sentit potser no sigui absolutament balder citar ací un altre derivat en *-osus* del mateix camp semàntic que podria eventualment ésser útil als defensors de *pinna *lucosa*: *Camino del Servoso* (Samper de Calanda, Terol), on *servoso* és molt probablement un derivat de *silva*, cf. *Servelles* (Mazaleón, Terol), *Xirivella* (València), etc, per bé que una relació amb *serva*, *servera*, "arbre que fa un fruit comestible" és també versemblant.

estat en les llengües romàniques un vocable culte, de fort regust cultista, aliè a la llengua real, sense presència toponímica a tot arreu de la Romània ¹².

2.2.3

Llevat de la hipòtesi d'Escolano ¹³, en l'aspecte semàntic totes les hipòtesis mencionades més amunt semblen possibles i efectivament tenen concreció toponímica: penya d'àngüles, penya de pins de reïna, penya boscosa, penya gegantina.

2.2.4

Podem resumir les objeccions de cadascuna de les hipòtesis així:

Secció 1.1.1. Entrebancs morfològics.

Secció 1.1.2. Entrebancs morfològics.

Secció 1.1.3. Entrebancs morfològics i fonètics.

Secció 1.1.4. Entrebancs semàntics (Escolano), entrebancs morfològics (Cavanilles).

Si considerem, doncs, que aquestes breus notes redactades a propòsit de les hipòtesis formulades fins hores d'ara per explicar el topònim valencià *Penyagolosa* no són absolutament injustificades, haurem de considerar també que no sembla absurd o fora de lloc intentar de cercar una altra hipòtesi que s'enfronti a menys obstacles.

2.3

Efectivament, som de l'opinió que aquesta hipòtesi existeix. Fins i tot sembla que és fàcil i gairebé evident. Al nostre parer hi ha raons per creure que el topònim *Penyagolosa* ha de ser el resultat del llatí *pinna closa*, on *closo* és la forma clàssica i tardana de participi del verb *claudo*, "tancar". El significat és, doncs, "penya tancada". És *clos*, *closo* un terme ben viu en català, tot com el verb *cloure*, malgrat que el mot ha desaparegut d'altres

¹²Malgrat tot, no gosarem excloure que n'hi hagi algun cas. Així, coneixem per exemple *El Colosal* (Abadía, Cáceres), però no res de segur sabem sobre aquest topònim, la seva antiguitat, etc.

¹³Vegi's més amunt nota 1.

àmbits romànics peninsulars. No cal proposar arabització: s'ha produït una sonorització de /k/ i una anaptixi /glo/ > /golo/ que, lluny de ser quelcom estrany, podem trobar un mica pertot. L'influència d'un superestrat aràbic sembla possible com a factor coadjuvant, però no ens sembla absolutament necessària. En terreny de toponímia clarament mossàrab podem citar sense cap desig d'exhaustivitat casos com són ara *Galamor* (Artà, Mallorca) <llat. *clamore* (m)¹⁴, "torrent, riera", *Xirivella* (València) <llat. *silvella*, "bosquet", *Chirivas* (Menasalbas, Toledo) <llat. *silvas*, etc. En indrets de menys o inexistent influència aràbiga podem citar exemples com *Valporonda* (San Millán de la Cogolla, La Rioja), també *Valpirionda* (Ledesma, La Rioja), ambdós de llat. *valle profunda*, el segon amb disimilació *profundo* > **profundo* tot com el català *pregó*, *pregona*.

És significatiu a aquest propòsit un topònim no assenyalat fins ara, *El Goluso* (Piedrafita, Osca). Més aclaridor encara pot ser un altre topònim d'Osca, *La Glosa* (Guaso, Osca). Ambdós poden ser interpretats fàcilment a partir del llat. *cloru* / *clusu* i *cloru cloru* respectivament¹⁵. L'absència de substantiu pot indicar en aquests topònims una substantivització de l'adjectiu molt coneguda i ben documentada a bona part d'Aragó i de Catalunya: *La Cloru* (Benasque, Bergua, etc), *Las Clorus* (Fanlo, Linás de Broto, etc), *La Cloru* (Alquézar, Boltaña, etc), *O Cloru* (Secorún), etc. En relació a l'anaptixi, voldriem comparar el topònim *Calamor* (Perarrúa, Osca) amb *Barranco de la Cloru* (Albelda, Azara, Azlor, etc) i ambdós amb l'anterior *Galamor* mallorquí. Si aquesta anàlisi és correcta, llavors el nostre topònim més que una romanalla mossàrab fóra un simple topònim de nissaga aragonesa traslladat amb la conquesta o, al menys, creat per la gent del Nord amb el coneixement de l'indret. Això s'escau molt bé amb el manteniment de /p/ en *penya* que hauria estat poc raonable en una estricta fonètica fortament arabitzada, per tal com aquest fonema no existeix en aquesta llengua.

Si admetem que és raonable suposar que *cloru*, un mot clàssic i tardà en llatí, present en una bona part de les parles romàniques, podria haver evolucionat fins *golosa*, sols ens resta allò que pertoca la significació. I voldriem dir que també en aquest punt la nostra hipòtesi és versemblant i molt senzilla. La imatge és freqüent, per bé que amb d'altres significants. Podem trobar

¹⁴Vid. *OC* [5, vol. 1, p. 156] amb detalls sobre la qüestió. Per l'imatge del soroll de les aigües, *Ruidera* (Ciudad Real), *Zuenzurrunera* (Jaca, Osca), *El Zurrío del Agua* (Múrcia), *Bramapán* (Fanlo, Osca), on *-pan* sembla ésser el resultat de llat. *ponte*, etc.

¹⁵Les formes *clusu* i *cloru* s'expliquen a partir d'un verb **cludere* derivat de formes compostes llatines del tipus *inclusus*, *seclusus*, etc, amb apofonia de /au/ en /u:/ en síl·laba interior oberta. El procés és en tot regular en fonètica històrica llatina.

un poc a tot arreu topònims amb aquesta imatge, expressada adesiara amb el vell mot llatí *clos*, *closo*, sovint amb els nous vocables *cerrado*, *cerrada*, *tancat*, *tancada*, etc. No és tasca feixuga citar-ne molts: *Tossa de Montclús* (La Pobla de Lillet), *Castell de Montclús* (Fogars de Montclús), *Barranco de Peña Cerrada* (Fortanete, Terol), *Peña Cerrada* (San Javier, Múrcia), *Peña Cerrada* (Enciso; Poyales, La Rioja), *Los Corrales de Peña Cerrada* (Purujosa, Zaragoza), *Navacerrada* (Madrid), etc. El significat sembla ésser el de mont, puig, etc. de difícil accés, tancat per cingles, precipicis, etc.¹⁶. Nogensmenys, no gosarem excloure d'altres possibilitats. Per exemple, potser vol dir en algun cas mont o penya tancada per l'abundància d'arbres o de vegetació, un poc a la manera del significat de topònims com *Conesa* (Tarragona) <llat. *silva condensa*, *Espesura* (Asturias), *El Espesal* (Sorzano, La Rioja), *Selvanera* (Lleida) (Nieto Ballester [12, p. 138]), etc. o com el significat de "cerrada" en expressions castellanques del tipus *barba cerrada*.

3

El segon dels topònims que volem estudiar és *Les Useres*. Es tracta del nom d'un poble de l'Alcalatén, entre l'Alcora i Atzeneta, a l'est de la comarca, no pas massa lluny de la Plana Alta i l'Alt Maestrat i de Castelló de la Plana. La vileta es troba en un anfiteatre elevat una mica [6, vol. 15, p. 127]. La documentació antiga del topònim mostra sempre *Useres*. La pronunciació local i dels pobles veïns és sempre amb /z/.

3.1

Les hipòtesis proposades fins hores d'ara són les següents:

3.1.1

L'opinió més seriosa de les que coneixem és la de Coromines [5, vol. 2, p. 360]. Vol en efecte aquest lingüista relacionar *Les Useres* amb una sèrie molt ampla de topònims castellans del tipus *Uceda* (Guadalajara), *Ucedo* (León), etc. Aquests topònims i el nostre tindrien com a últim ètim el llatí *ulix*, *ulicis*,

¹⁶És molt escaient ací el comentari de J. E. Castelló i Traver a la *GEC* [6, vol. 11, p. 443] s.v. *Penyagolosa*: "Només pel nord l'accés es suau i fàcil, des de Sant Joan de Penyagolosa; els altres vessants són impracticables pels fronts verticals...." Potser no sigui balder ací assenyalar que és fàcil retrobar aquesta imatge toponímica fora d'Espanya. Així podem citar *Montbarrey* (Jura, França), *capellam Montisbarrati* a. 1180, cfr. fr. *barré*, *Montclús* (H. Pyr., França), *Monsclusus* 1150, etc.

“bruc” a través d’un nom col·lectiu **ulicetum* o **uliceta* ¹⁷. Tan sols que al nostre topònim s’hauria produït un canvi de sufix i *-etum -eta* hauria estat substituït per *-arium -aria*, que hauria evolucionat fins *-era*, tot com s’esdevé en d’altres topònims com *Ucero* (Soria), *Uceiras* (Tordoya, A Coruña), etc. La pèrdua de /l/ en aquest context fonètic és normal en aquests dialectes, com prova suficientment el nom comú *uz*, “bruc”, viu encara a algunes contrades lleoneses.

3.1.2

Cabanes Pecourt i d’altres [2] veuen al nostre topònim un simple transplant d’inmigració de l’aragonès *Osera de Ebro* (Saragossa), amb una formació de procedència **osers*, “pobladors provinents de Osera”, que va evolucionar fins *Users* per feblesa de la vocal inicial i va ésser transformat finalment en *Useras* per castellanització. El topònim aragonès hauria d’ésser comprès bé com provinent del llatí *ursaria*, “lloc d’onsos”, bé com *ossaria*, “fossar, cementiri”.

3.1.3

Nebot Calpe [11, p. 83] sota l’epígraf **use*, “bosque” vol analitzar *Les Useres* com a topònim prellatí cercant una relació amb els mots bascs *use*, “bosc” i *usa*, “camp o terreny d’ús comunal”, com *Usetas* (Zucaina, Castelló), *Used* (Laguarta, Huesca), *Usi* (Juslapeña, Navarra), *Usón* (Huesca), etc.

3.2

No és cap disbarat dubtar de la hipòtesi de Coromines, per bé que sembla molt convincent a un primer cop d’ull. Els nostres dubtes són en aquest cas de tipus fonètic.

En efecte, creiem que els topònims castellans i gallecs assenyalats més amunt tenen com ètim últim el llatí *ulix ulicem*, tot com molts d’altres de terres espanyoles molt més allunyats fonèticament ¹⁸, però considerem que /z/ del topònim castellanenc pot excloure aquest origen. El topònim sembla ésser mossàrab, precatalà, i no sembla que /k/ llatina palatalitzada hagi evolucionat en aquesta llengua fins /z/. El resultat és /tʃ/, no pas /z/¹⁹.

¹⁷Malgrat que Coromines no el posi, cal posar l’asterisc, ja que el mot no apareix en llatí clàssic i tardà. Per més detalls, Bastardas i Rufat [1, p. 63–64], Nieto Ballester [13, p. 150].

¹⁸Són, per exemple, els casos de *Horche* (Guadalajara), *Las Hurdes* (Cáceres), etc.

¹⁹Potser sigui d’interès aquí Peñarroja Torrejón [14, p. 320–333] entre d’altres.

Doncs, esperariem en tot cas ***Les Utxeres* o potser ***Les Uxeres* com tenim per exemple *Nutxes* (Xixona, Alacant), *Valdenoches* (Guadalajara)²⁰, <lat. *nuces*, “nogueres”, *Xilxes* (Castelló) <lat. *silices*, “pedres” [12, p. 129], etc.

3.2.1

La hipòtesi de Cabanes Pecourt sembla que pot ésser rebutjada sense gaires dubtes. Assenyalem entre d’altres un obstacle que creiem de força importància: de *useres* n’hi ha moltes, no sols la castellanenca, i sembla molt poc versemblant que els pobladors d’un petit poblet aragonès hagin donat lloc als nombrosos *useras* que existeixen, a Madrid, Soria, etc. Per afegitó no encertem a copsar la formació del derivat **osers*, ja que de *Osera* hauriem esperat ***osereros*, ***oserers*, etc. El tancament de /o/ en /u/ i la posterior castellanització són també arbitraris.

3.2.2

En darrer terme, l’opinió de Nebot Calpe, redactada al nostre parer d’una forma molt confusa²¹, és d’aquelles que és difícil recolzar o negar d’una forma convincent. És clar, nogensmenys, que la proposició d’un ètimon prerromà és l’eina última que podem fer servir en toponímia castellanenca, més encara si tenim en compte que *Useras*, com ja hem assenyalat abans, n’hi ha moltes. A més a més, és digna de menció la presència al topònim castellanenc d’una sufixació inequívocament romànica, el que no pareix possible si d’un topònim prerromà es tractés²². D’una altra banda, el mot basc *use*, variant de *usi*, és raríssim i propi solament d’una petita contrada. Que sapiguem, a la toponímia basca no existeix cap presència del mot²³.

²⁰En allò que fa a *Nutxes*, OC [5, vol. 5, p. 446], “es tracta del resultat mossàrab normal”. Una relació del topònim de Guadalajara amb el castellà *noches* que assenyalava Ranz Yubero [16, p. 269] es pot excloure.

²¹Assenyalem, per exemple, que el mot basc *use* figura amb asterisc, el que no sembla gaire escaient tenint en compte la seva presència real al diccionari d’Azkue, etc.

²²És aquesta una afirmació metodològica que ens sembla vertadera i una mica evident i innecessària, malgrat que sovint és oblidada per molts.

²³No és, sens dubte, aquest el lloc de donar explicacions de tots el topònims que aquesta estudiosa arreplega sota el mateix ètim. No tenim, però, molts dubtes que cal cercar diferents explicacions. No voldriem, nogensmenys, deixar d’assenyalar que al menys en allò que fa a *Used* sembla que l’ètim proposat no és possible, si tenim en compte que apareix com *Iussed* o *Iusset* als anys 1223 i 1227 respectivament (documentació de Sigena, Ubieto Arteta [17]).

3.3

El desencert de Coromines és essencialment haver relacionat *Les Useres* amb *Uceda*, *Ucero*, etc, topònims tots que han passat necessàriament per **Uçeda*, **Uçero*, etc i no amb d'altres que, aquests sí, són senceralement iguals. En efecte, no hi cap motiu per dubtar que el topònim sovinteja a tot Espanya²⁴, a zones tan distintes i allunyades com Madrid, Còrdoba, Guadalajara, Ciudad Real i Osca. Així, és molt conegut el topònim *Usera*, nom d'un barri de Madrid, que reapareix sota la mateixa forma a la llunyana Osca, *Usera* (Fanlo, Osca), i també n'hi ha d'altres com són ara *Peña Usera* (Establés, Guadalajara), *Río Usero* (Adahuesca, Osca), *Casa de la Usera* (Obejo, Còrdoba), *Loma de Usera* (x2: Aldea del Rey i Puerto Llano, Ciudad Real), tots amb /s/, no /θ/, ortografiat <c>, és a dir, tots ells provinents d'un mot llatí amb /s/, no amb /k/. Així, doncs, podem dir en breu que tenim dos grups topònims als quals pot ser unit el nostre *Les Useres*. Coromines no ha dubtat en relacionar el topònim castellanenc amb el grup de *Uceda*, *Ucero*, etc, però la fonètica sembla indicar que la relació amb *Usera* és, diríem nosaltres, més estreta.

3.4

La qüestió ara és saber quin és l'origen del grup de topònims del tipus *Usera*, castellanenc i d'altres indrets. Segons ens sembla, tots ells tenen com origen últim el llatí tardà i vulgar *iusum*, “baix”, alteració ell mateix de *deorsum* > *iorsum* per analogia amb l'antònim *sursum* o *susum*, “amunt”. La nostra hipòtesi és que a partir del resultat local de *iusum*, que hauria estat *uso* o alguna altra forma molt pareguda s'ha format un adjectiu *usero*, -a amb formació en -ero, -era, típicament romànica (<llat. *ariu*, -aria). És molt clar que és impossible (i potser inútil) precisar ara per ara si aquest procés ha tingut lloc en època plenament llatina o en època romànica, és a dir, precisar si hem de proposar *uso* > *usero*, *usera* o si hem de retrocedir més i considerar un llatí *iusum* > *iusariu*, *iusaria*²⁵. Aquest adjectius han existit al nostre parer juntament amb altres formes adjectivals més usuals, *iūsana* i *sūsana*, ambdues amb moltes romanalles toponímiques: *Fuente Usana* (Hornillos; Nalda, Viguera, tots a La Rioja), *La Usana* (Clavijo, La Rioja),

²⁴Hem d'emfasitzar ací que la manca de repertoris de toponímia de moltes regions d'Espanya és un obstacle molt seriós a la recerca. Nogensmenys, una ullada d'alguns dels materials a la nostra disposició ha permès de trobar alguns *Useres*.

²⁵Hom pot trobar una magistral arplega de dades i una exposició extraordinària al *DECLC* [4, vol. 4, p. 927-930].

La Pontusana (Matute, La Rioja), “el pont de baix”, amb pèrdua de /i/ davant el seu manteniment en *Vedada Yusana* (Calahorra, la Rioja); *La Susana* (Pedroso, La Rioja), *Vera Susana* (Terroba, La Rioja), *Susana* (Matute, La Rioja), *Collado Susano* (Viniestra de Abajo, La Rioja)²⁶, *Camino de Susano* (Villarquemado, Teruel). L’adjectiu que hem proposat per l’explicació de *Les Useres* no és cap creació artificial ni cap mot que hom no pugui trobar enlloc. Ans al contrari, hi ha constància escrita de la seva existència en castellà, on *yusero,-a*²⁷ i *susero,-a* semblen haver coexistit amb *yusano susano* per acabar desapareixent tots més tard en profit de expressions com són ara *bajero*, *somero* o més simplement *de arriba* i *de abajo*.

3.5

En allò que fa a la fonètica, constatem la desaparició de /j/ en posició inicial de mot davant vocal posterior, un desenvolupament fonètic que trobem amb seguretat un poc a tot arreu d’Espanya, des de Mallorca a Santander, des d’Àlaba a Granada: *Unquera* (Cantabria), *Unqueira* (Granada), *Vallunquera* (Burgos, Segovia, Guadalajara), *Valdunquillo* (Valladolid), *Lunquerillo* (La Villa de Ocón, La Rioja), tots de llat. *iuncum iuncaria*, “jonc, jonquera”, *Ubero* (Ezcaray, La Rioja) <llat. *iugariu*, “jover”, però *Jubera* (Calahorra, La Rioja), etc.²⁸. Pel que fa a la presència de /z/, n’hi ha motius per creure que aquesta pot ser la forma més antiga, refeta adesiara en /s/²⁹.

3.6

Afegim per enllestir que no hi ha cap contrasentit en topònims com *Loma de Usera* si *usera* té el significat de “de baix” que nosaltres proposem, com no n’hi ha res, de contrasentit, entre aquest significat i la situació de *Les Useres* castellonenques “en un pequeño cerro”, en paraules de Madoz. Un gran nombre de topònims de significat clar el fan conèixer perfectament: *Arroyo de las Lomas Bajas* (Fuentes de Rubielos, Terol) o millor encara, *Cerro Bajero* (Almarza, La Rioja) o *Monte Bajero* (Bergasillas, La Rioja). És molt versemblant pensar que en topònims del tipus *Loma de Usera* la

²⁶En allò que fa a les dades de La Rioja volem manifestar ací el nostre deute amb González Blanco [7], un llibre extraordinari.

²⁷El mot apareix per exemple al *Diccionario de Autoridades*.

²⁸Menéndez Pidal [8, p. 236], [9, p. 124–125]. Coromines [3, p. 53–54 i 98] assenyalava aquest afebliment i pèrdua de /j/ inicial com a propi del mossàrab.

²⁹Vegi’s *DECLC* [4, vol. 4, p. 929]. Són molt útils ací topònims del tipus *Es Pou Jurà* (Mallorca), on *jurà* sembla ésser *jusà* amb rotacisme mallorquí de /z/.

preposició *de* és un afegit posterior, el que és molt freqüent en composts toponímics, i que hem d'entendre *Loma Usera*, és a dir, "pujol baix", significat exactament igual que el de *Cerro Bajero* o *Monte Bajero*³⁰ de la Rioja. De la mateixa manera, *Les Useres* ha perdut amb el pas del temps el substantiu al qual calificaria *useres*, el significat del qual hauria d'ésser "pujol, cim" o quelcom de semblant. Així, doncs, el significat de *Les Useres* no sols no està en contradicció amb la situació del poblet "en un pequeño cerro", sinò que vol dir precisament això mateix.

4

Arribats ja a la fi d'aquestes breus notes, volem concloure assenyalant que si les nostres hipòtesis son versemblants els dos topònims valencians podem trobar unes solucions planeres que s'integren bé en un marc general romànic. Som davant dos topònims que tenen germans coneguts. L'originalitat del primer només resideix en l'addició de l'adjectiu *golosa* a *penya*, del moment que *golosa* provinent de *closa* o *clusa*, "tancada", apareix al menys dues voltes a Osca. Pel que fa a *usera* no cal afegir-hi gaire: el mot apareix sovint i ha estat, amb petites diferències fonètiques, mot plenament viu en castellà. Cap mot d'asterisc és necessari aleshores per l'explicació dels dos topònims, el que pot ser un avantatge no minso en la nostra recerca toponímica que fem massa sovint a les palpentes.

Referències

- [1] BASTARDAS I RUFAT, M. R. (1994). *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- [2] CABANES PECOURT, M. D., et al. (1981). *Documentos y datos para un estudio toponímico de la región valenciana*. València: Edició de l'autor.
- [3] COROMINES, J. (1976). *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial.
- [4] COROMINES, J. (1988-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Curial, 9 vols.

³⁰Volem assenyalat ací la presència de topònims del tipus *Monte Sano* (Anguiano, La Rioja), on podriem albirar amb molts de dubtes naturalment *monte usano* amb afèresi de /u/. Nogensmenys, és clar que a manca d'altra confirmació sembla preferible l'interpretació més planera.

- [5] COROMINES, J. (1989–1997). *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial, 8 vols.
- [6] GEC. (1970–1980). *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Edicions 62, 20 vols.
- [7] GONZÁLEZ BLANCO, A. (1987). *Diccionario de toponimia actual de La Rioja*. Murcia: Ediciones de la Universidad de Murcia.
- [8] MENÉNDEZ PIDAL, R. (1986). *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*. Madrid: Espasa-Calpe, 10 ed.
- [9] MENÉNDEZ PIDAL, R. (1987). *Manual de gramática histórica española*. Madrid: Espasa-Calpe, 19 ed.
- [10] MICHELENA, L. (1997). *Apellidos vascos*. San Sebastián: Txertoa, 5 ed.
- [11] NEBOT CALPE, N. (1991). *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia*. Castelló de la Plana: Edicions de la Diputació de Castelló de la Plana.
- [12] NIETO BALLESTER, E. (1997). *Breve diccionario de topónimos españoles*. Madrid: Alianza Editorial.
- [13] NIETO BALLESTER, E. (1999). Quelques notes sur les collectifs latins en -etum, -eta dans la toponymie des langues espagnoles. H. Petersmann & R. Ketteman, eds., *Latin vulgaire-Latin tardif. Actes du Ve Colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Heidelberg, 5-8 septembre 1997* (Heidelberg). C.Winter. 137–153.
- [14] PEÑARROJA TORREJÓN, L. (1990). *El mozárabe de Valencia*. Madrid: Gredos.
- [15] PITARCH, V. (1993). Contribució a l'etimologia de Penyagolosa. *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* 69 : 477–485.
- [16] RANZ YUBERO, J. A. (1996). *Toponimia mayor de Guadalajara. Contribución crítica al estudio de la toponimia mayor guadalajareña con un diccionario de topónimos*. Guadalajara: Diputación provincial de Guadalajara.
- [17] UBIETO ARTETA, A. (1972). *Documentos de Sigena I*. València: Anubar.